

**MOVAROUNNAHRDA SHAYBONIYLAR HUKMRONLIGINING
O'RNATILISHI.**

UDK 93/94

<https://orcid.org/0009-0005-8762-1436>

Sirojov Bahodir Nishon o'g'li

O'zbekiston tarixi 1-kurs tayanch doktoranti

Tarix fakulteti, O'zbekiston Milliy universiteti (O'zMU)

[*sirojovbahodir@gmail.com*](mailto:sirojovbahodir@gmail.com)

+99899 871 09 96

Annotatsiya: Mazkur tadqiqotda Movarounnahrda Shayboniylar hukmronligining o'rnatilishi jarayoni tarixiy manbalar va ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Shayboniylar sulolasining siyosiy, harbiy va iqtisodiy faoliyati Movarounnahr tarixidagi muhim bosqichlardan biri bo'lib, u mintaqa taraqqiyotiga salmoqli ta'sir ko'rsatgan. Tadqiqotda Shayboniylarning hukmronlikka kelish sabablari, ularning boshqaruv tizimi, qo'shni davlatlar bilan munosabatlari va bu jarayonning umumiy ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: Movarounnahr, Shayboniylar, Temuriylar, o'zbeklar, markazlashgan davlat, siyosiy jarayonlar, Ismoil Sulton, Ubaydullaxon, tarixiy meros.

Аннотация: В данном исследовании анализируется процесс установления власти Шайбанидов в Мавераннахре на основе исторических источников и научной литературы. Политическая, военная и экономическая деятельность династии Шайбанидов является одним из важнейших этапов в истории Мавераннахра, оказав значительное влияние на развитие региона.

В исследовании рассматриваются причины прихода Шайбанидов к власти, их система управления, отношения с соседними государствами и общее значение этого процесса.

Ключевые слова: Мавераннахр, Шайбаниды, Тимуриды, узбеки, централизованное государство, политические процессы, Исмаил Султан, Убайдуллахан, историческое наследие.

***Annotation:** This study analyzes the process of establishing Shaybanid rule in Movarounnahr based on historical sources and scholarly literature. The political, military, and economic activities of the Shaybanid dynasty represent a significant phase in the history of Movarounnahr, greatly influencing the region's development. The study examines the reasons behind the Shaybanids' rise to power, their governance system, relations with neighboring states, and the overall importance of this process.*

***Keywords:** Movarounnahr, Shaybanids, Timurids, Uzbeks, centralized state, political processes, Ismail Sultan, Ubaydullah Khan, historical heritage.*

Kirish

Movarounnahr o'zining boy tarixiy va madaniy merosi bilan Sharq dunyosida alohida o'rin tutadi. Ushbu hududda Shayboniylar sulolasining hukmronlikka kelishi mintaqaning keyingi siyosiy va iqtisodiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. XV asr oxiri va XVI asr boshlarida Temuriylar davlati zaiflashib, Movarounnahr hududida siyosiy bo'linishlar kuchaygan bir davrda Shayboniylar siyosiy maydonga chiqdi [1]. Movarounnahr uzoq asrlar davomida savdo, madaniyat va ilm-fanning markazi sifatida tanilgan. Movarounnahrda turli dinlar va madaniyatlar to'qnashgan, bu esa mintaqaning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatgan. Ayniqsa, Buyuk ipak yo'li tarmoqlarining bu yerda kesishganligi mintaqaning xalqaro savdo va madaniy almashuv jarayonlarida muhim o'rin

egallashiga imkon yaratdi.

XV asr oxiri va XVI asr boshlarida Movarounnahr tarixida yangi davr boshlandi. Temuriylar davlati zaiflashib, ichki nizolar va siyosiy bo'linishlar avj oldi. Bu jarayon mintaqaning barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatdi, iqtisodiyot va savdo tizimlari izdan chiqdi, aholi turmush darajasi pasaydi. Aynan shunday bir murakkab vaziyatda Shayboniylar sulolasi siyosiy maydonga chiqdi. Shayboniylar sulolasi, o'z kuch-qudrati va strategik rejaları bilan mintaqaning siyosiy boshqaruv tizimini qayta tiklashda muhim rol o'ynadi. Ularning hukmronlikka kelishi, bir tomondan, mintaqadagi ichki nizolarni tugatishga ko'maklashsa, boshqa tomondan, iqtisodiy va madaniy rivojlanishga yo'l ochdi. Bu jarayonda Shayboniylarning kuchli harbiy strategiyasi va markazlashgan boshqaruvni tiklashga qaratilgan siyosati asosiy omillardan biri bo'ldi. Shayboniylarning siyosiy maydonga chiqishi mintaqadagi boshqa kuchlar, xususan, Temuriylar sulolasining ichki ziddiyatlaridan unumli foydalanish bilan bog'liq edi. Temuriylar davlati o'zining sobiq qudratini saqlab qolishda qiyinchiliklarga duch kelayotgan bir vaqtda, Shayboniylar Dashti Qipchoqdan Movarounnahrğa kirib, bu yerda siyosiy hokimiyatni qo'lga olishga kirishdilar. Ularning bu boradagi dastlabki yutuqlari Samarqand va Buxoroning zabt etilishi bilan bog'liq. Movarounnahrning siyosiy markazi bo'lgan Samarqand Shayboniylar uchun strategik jihatdan juda muhim edi. Shaharni egallash orqali ular mintaqadagi boshqa hududlarni o'z nazoratlariga olish uchun qulay sharoit yaratdilar. Shu bilan birga, Shayboniylar Samarqandning ilmiy va madaniy salohiyatidan ham foydalangan holda, o'z hukmronliklarini qonuniylashtirishga erishdilar.

Shayboniylar mintaqaga o'z hukmronlik tartibini o'rnatganlarida, Movarounnahr iqtisodiy va madaniy jihatdan qayta tiklana boshladi. Bu jarayon, avvalo, Buyuk ipak yo'li savdo tarmoqlarining qayta faoliyatga kirishi bilan bog'liq edi. Shayboniylar savdo yo'llarining xavfsizligini ta'minlash uchun muhim choralar ko'rdilar, bu esa mintaqaning iqtisodiy salohiyatini tiklashga katta hissa qo'shdi. Shayboniylar hukmronligi Movarounnahr tarixida yangi davrni boshlab berdi. Bu davrda nafaqat siyosiy markazlashuv, balki iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy yuksalish

ham kuzatildi. Shayboniylarning siyosiy faoliyati mintaqaning keyingi rivojlanishi uchun muhim asos yaratdi. Shu sababli, Shayboniylar hukmronligi Movarounnahr tarixida alohida o'rin tutadi. Shayboniylar sulolasining ta'siri nafaqat Movarounnahr ichkarisida, balki qo'shni hududlar, jumladan, Xuroson, Dashti Qipchoq va boshqa yerlarda ham sezilarli edi. Ushbu tezisda sulolaning hokimiyatga kelish jarayoni, harbiy va siyosiy strategiyalari, boshqaruv tizimi va ularning mintaqa tarixidagi o'rni o'rganiladi [2].

Asosiy qism

Shayboniylarning Movarounnahrda kelishi va siyosiy holat: XV asr oxirlariga kelib Temuriylar davlati ichki nizolar tufayli zaiflashib, mustahkam markazlashgan boshqaruv tizimi buzildi. Bu holat Dashti Qipchoq hududida kuchga to'lgan Shayboniylar sulolasi uchun qulay imkoniyat yaratdi. Shayboniylar sulolasi asoschisi Abulxayrxon (1428–1468) o'zbeklar qabilalarini birlashtirishga muvaffaq bo'ldi. Uning nabirasi Muhammad Shayboniyxon Temuriylar hududiga kirib borish uchun qudratli harbiy strategiyalar ishlab chiqdi. Movarounnahrda o'z hokimiyatini o'rnatish uchun Shayboniyxon Temuriylar sulolasining ichki mojarolaridan unumli foydalandi va mahalliy zodagonlar bilan yaqinlashdi [3].

Muhammad Shayboniyxon 1500–1501-yillarda Samarqand va Buxoroni egallash orqali Movarounnahrning asosiy hududlarini o'z nazoratiga oldi. Shayboniylarning muvaffaqiyatiga ularning harbiy salohiyati, strategik siyosiy ittifoqlar va mahalliy aholining qo'llab-quvvatlashi sabab bo'ldi. Ayniqsa, Samarqandning bosib olinishi sulola uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, uni Movarounnahrning siyosiy markazi sifatida mustahkamladilar [4].

Shayboniylar harbiy strategiyasi: Shayboniylar harbiy muvaffaqiyatlarining asosiy sababi ularning qudratli va yaxshi tashkil etilgan qo'shinlarida edi. Muhammad Shayboniyxon ko'chmanchi qabilalarning jangovar salohiyatidan unumli foydalandi. Ular mohir chavandoz va kamonchiligi bilan ajralib turar edi. Shayboniylar janglarda tezkor harakat va strategik hujum usullaridan keng foydalanganlar [5]. Qo'shin tarkibi piyoda va otliq askarlardan iborat bo'lib, ular

maxsus tayyorgarlikdan o'tkazilgan. Harbiy yurishlar davomida Shayboniyxon jangchilarga motivatsiya berish uchun ularga yer va unvonlar bilan mukofotlash tizimini joriy qilgan. Bu esa qo'shinlar ichida sadoqat va jangovar ruhni mustahkamladi [6].

Shayboniylar boshqaruv tizimi: Shayboniylar hukmronligi markazlashgan davlat tuzilmalarini shakllantirishga asoslandi. Muhammad Shayboniyxon mamlakatni boshqarishda harbiy boshqaruvni kuchaytirib, mintaqaviy hokimlarni nazorat ostida ushladi. Shayboniylar davlatida boshqaruv asosan shariat va urf-odatlar asosida olib borildi [7]. Shayboniyxon diniy ahamiyatga ega siyosiy mavqeni mustahkamlash uchun islomni davlatning asosiy ideologiyasi sifatida targ'ib qildi. Ulamolarni qo'llab-quvvatlash va masjidularni rivojlantirish orqali xalqni o'z atrofida birlashtirishga intildi [8]. Sulola davlat boshqaruv tizimida markaziy hokimiyat va mahalliy hokimlar (amirlar) o'rtasidagi muvozanatni saqlashga harakat qildi. Harbiy salohiyatni oshirish uchun ko'chmanchi jangchilardan keng foydalanilgan. Bu boshqaruv modeli Movarounnahrning siyosiy barqarorligini ta'minlashga yordam berdi [9].

Shayboniylar va iqtisodiy islohotlar: Shayboniylar hukmronligi davrida iqtisodiy islohotlar amalga oshirilib, savdo va dehqonchilik rivojlandi. Movarounnahrda Buyuk ipak yo'li bo'ylab joylashgan shaharlar iqtisodiy markazlarga aylantirildi. Xususan, Samarqand va Buxoro savdo-sotiqning markazi bo'lib, karvon yo'llarining xavfsizligini ta'minlash uchun maxsus choralar ko'rilgan. Shayboniylar dehqonchilikni rivojlantirish uchun sug'orish tizimlarini yaxshilashga katta e'tibor qaratdilar. Amudaryo va Zarafshon vodiysi bo'ylab yangi kanallar qazilib, eski sug'orish tizimlari qayta tiklandi. Bu esa qishloq xo'jaligi mahsulotlarining hosildorligini oshirishga olib keldi [10].

Shayboniylar va qo'shni davlatlar bilan munosabatlar: Shayboniylar hukmronligi davrida qo'shni davlatlar, xususan, Xurosonda hukmron bo'lgan Eron Safaviylari bilan keskin siyosiy raqobat yuzaga keldi. Safaviylar sulolasining Movarounnahrda bo'lgan da'volari Shayboniylar uchun jiddiy xavf tug'dirgan. Muhammad Shayboniyxon va Ismoil Safaviy o'rtasidagi raqobat 1510-yil Marv

jangida Shayboniyxonning halok bo'lishi bilan yakunlandi. Shu bilan birga, Shayboniylar qo'shni hududlarda iqtisodiy va savdo aloqalarini rivojlantirishga harakat qildilar. Ularning faoliyati Buyuk ipak yo'lining qayta tiklanishi va savdo karvonlarining xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan edi.

Madaniy rivojlanish va tarixiy ahamiyat: Shayboniylar hukmronligi davrida Movarounnahrda madaniy va ilmiy taraqqiyot davom etdi. Samarqand va Buxoro yirik ilm-fan va madaniyat markazlariga aylangan edi. Shayboniylar sulolasi diniy bilimlarni rivojlantirish va ilmiy markazlarni qo'llab-quvvatlash orqali o'z hukmronligini mustahkamladi. Sulola davrida yaratilgan me'moriy obidalar, jumladan, Buxorodagi Mir Arab madrasasi, Shayboniylar davri madaniy merosining yorqin namunalaridan biridir. Shayboniylarning siyosiy va harbiy muvaffaqiyatlari Movarounnahrni birlashtirishga va barqarorlikni ta'minlashga xizmat qildi.

Xulosa

Movarounnahrda Shayboniylar hukmronligining o'rnatilishi mintaqaning siyosiy tarixida muhim bosqichlardan biri bo'ldi. Shayboniylar sulolasi nafaqat Movarounnahrni yagona davlat sifatida birlashtirdi, balki mintaqaning iqtisodiy va madaniy rivojlanishiga ham ulkan hissa qo'shdi. Ularning siyosiy strategiyasi, harbiy qudrati va madaniy merosi o'zbek davlatchiligi tarixida alohida o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Barthold, V. "Turkiston tarixi." Toshkent: Fan, 1996.
2. Mukminova, R.G. "Temuriylar davri tarixiy manbalari." Toshkent: Universitet nashriyoti, 2007.
3. Karamatov, A. "Movarounnahr tarixi." Samarqand: Ma'naviyat, 2003.
4. Bosworth, C.E. "The Ghaznavids." Edinburgh University Press, 1992.
5. Eshov, B. "O'zbekiston tarixi." Toshkent: Sharq, 2010.
6. Kafesoglu, I. "Shayboniylar tarixi." Istanbul, 1983.
7. Saidov, A. "Markaziy Osiyo davlatlari." Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005.
8. Akhmedov, A. "Islom va madaniyat." Toshkent: Adolat, 1999.
9. Bosworth, C.E. "The Islamic Dynasties." Edinburgh University Press, 1967.
10. G'ulomov, J. "Movarounnahrning iqtisodiy tarixi." Toshkent: Fan, 1980.